

שימוש באמצעים בלתי מילוליים בטיפול בנוער מנותק

אושרה שגיאה*

מבוא

היחידה לקידום נוער מטפלת בבני נוער המתקשים להשתלב במסגרות שהחברה יצרה עבור בני גילם, ולכן הם נמצאים בשולי החברה. הטיפול בנוער המנותק מציב בפני המטפל אתגרים רבים כמו: שילוב מחדש במסגרות, ביטוי הפוטנציאל החיובי הטמון בהם ומניעת הניתוק בינם לחברה. מרבית הטכניקות בהן נעשה שימוש הן בעבודה הפרטנית והן בקבוצתית עושות שימוש במדיום המילולי. הנוער המנותק מתקשה בהבעה המילולית וחסר את הכישורים הנדרשים לתפקוד התנהגותי נורמטיבי מהבחינה החברתית. קושי זה יכול לנבוע ממחסומים קוגניטיביים, רגשיים, ביצועיים והתפתחותיים. שימוש באמצעים יצירתיים בלתי מילוליים בטיפול, מסייע בעקיפה של מחסומים והגנות ומאפשר חיזוק של הדימוי והביטחון העצמי.

הנער המנותק הפנים רגשות, מסרים, זיכרונות ודמיונות אשר אינו יכול לחלוק עם בני משפחתו, ואשר הבולמים את התפתחותו הטבעית. הוא זקוק לעזרה בביטוי תחושות חרדה, בדידות, תסכול, בלבול מיני והשפלה. עליו להבין מה חוסם את התפתחותו וללמוד לקחת על עצמו את האחריות לחייו.

טכניקות טיפוליות יצירתיות אומנותיות, מתבססות על הפעלת הדמיון, ביטוי העצמי ומיומנויות תקשורת. היצירה היא דרך להתרחק משיממון המציאות ולהשתחרר ממעצורים (אוקלנדר, 1994). האומנות היא עולם ללא גבולות הבנוי על סימבולים, דימויים ומטאפורות, והוא ייחודי בכך שמקבל את ביטויו רק במפגש עם עולם המציאות. עולמות אלו נפגשים בחפיפה חלקית ויוצרים אזור משותף שבו מצויים הקסום והאסור יחד עם הרציונלי, המאורגן והמותר. הקסום חפץ להתפרץ ולבא לידי ביטוי לא פחות מהחלקים הרציונליים. אחת מאיכויותיה של האומנות היא יכולתה להתקשר אל החלק הלא מודע של נפש האדם (יפתח, 1992).

מאמר זה מתמקד בניסיון לאבחן ולטפל באמצעים יצירתיים, בלתי מילוליים, כמשלימים את האמצעים המילוליים, בנוער המנותק. במאמר יוצגו עקרונות האבחון באמצעים יצירתיים, תוך התייחסות לשתי

טכניקות יצירתיות - ציורים וקולאז'. כמו כן יוצגו יישומים של שתי הטכניקות בעבודה עם נוער מנותק בטיפול.

עקרונות האבחון באמצעים יצירתיים

שלוש גישות עוסקות בתרפיה על ידי יצירה:

הגישה הפסיכואנליטית - המשלבת את הפעילות היצירתית במלל ורבלי.

הגישה של יונג - העוסקת בביטוי סמלי של תכנים וסימבולים אוניברסליים.

הגישה הפמנולוגית - המאבחנת ומטפלת במכלול עבודות המטופל, התייחסותו לדף, אופן עבודתו - איכות הקו, עובי, עצמה, שימוש בצבעים ועוד.

* מדריכה לקידום נוער, עיריית רמלה

האבחון היעיל מתייחס לתחומי האינטלגנציה, הרגש והביטוי האמוציונלי. קיימת בו התייחסות למרכיב ההתפתחותי, לממד התרבותי ולמערכת הסימבולית - האישית, המשפחתית והסביבתית. יש צורך בקשר ואמון בסיסי כדי ליצור סיטואציה טיפולית מתאימה. רק אחר כך, באווירה התומכת ומעודדת, יתכן תהליך של הבעת תכנים לא מעובדים ועבודה עליהם. באבחון יש להתייחס לשני מישורים:

א. אופן ההתארגנות (בחירת החומרים ואופן השימוש: רחב, מצומצם, מגוון או יצירתי), צורת העבודה (מריחה, שרבוט וכו'), שימוש בצבע והתייחסות לדף (שימוש בכולו או בחלקו).

ב. המסר שהמוצר מעביר - התוכן שהושלך על החומר.

הפרשנות מעסיקה את בני האדם. כולנו רואים את העולם בדרכים שונות, ולכולנו הנחות שונות לגביו. הפירושים הניתנים לתוצר היצירתי מעידים על מסגרת ההתייחסות של יוצרו.

הדבר החשוב ביותר הוא כיצד רואה הצייר את ציורו והיוצר את יצירתו, ומה הייתה כוונתם. באבחון רצוי לברר את צפונות לב היוצר ולא להעמידו בפני עובדות. בכל פירוש חייבת להיות מידה של גישוש והסכמה מצד המקבל. דבר זה נכון במיוחד באבחון בני נוער הזקוקים להזדמנות לנסות את רעיונותיהם ודעתם, מבלי לחוש ששופטים אותם (ליברמן, 1987).

ציורי משפחה

ציורים מצביעים על תופעות כלליות בחיי בני האדם. ניתן להתייחס אליהם כאל ביטוי לחיפוש אחר סדר בעולם מורכב, כאל דוגמאות לתקשורת, כאל אמות מידה לסוג החברה בה אנו חיים וכאל סימנים של התפתחות האינטלקט (גודנאו, 1979). האדם נזקק לעתים לתיאור גרפי כדי להביע דבר שקשה להמחישו במילים. חשוב לזכור, שאין לראות בציור מבחן בלבדי למצבו או התנהגותו של הנער, אלא "אות הזהרה" בלבד.

בציורי משפחה, גם כאשר מדובר בציור בסגנון סכמתי, מעניק הצייר לכל פרט תכונות הנראות לו כאופייניות למעמדו וסמכותו. היעדרות של אחת הדמויות מתיאור המשפחה, מבטאת בדרך כלל את יחסו השלילי של הצייר אליה. היעדרות דמות הילד המצייר מתמונת המשפחה, מבטאת הרגשת נחיתות של הצייר לגבי שאר בני המשפחה ומדגישה את דימויו הנמוך או אי השתייכותו.

הגדלת דמות אחת ביחס לדמויות האחרות בציור, ללא קשר לגודלן במציאות, מהווה סימן לסמכותה, עצמתה או חשיבותה של הדמות במשפחה. הצייר מגדיל את הדמות או את אבריה לאומת הדמויות האחרות, לא רק לביטוי של יחס חיובי אלא גם לביטוי של יחס שלילי. ילד המגדיל את הראש מבטא את הערצתו אל הדמות, את חשיבותה או את סמכותה הרוחנית. הרחבת הכתפיים מבטאת את גבריותה או עצמתה הפיסית.

ציור הדמויות בשורה לפי סדר לידתן או תפקידן, מבטא את היחסים האובייקטיביים ומתעלם מהיחסים האישיים עם בני המשפחה. לעתים, יכול הדבר להצביע על העדר קשר רגשי אליהם. פירוד הדמויות בציור, ריחוקם או בידודם בתאים נפרדים, מצביע על העדר יחסי קירבה או הרגשת בידוד. הפרדה שכזו יכולה להתבצע ללא חלוקה קווית אלא באמצעות הרחקת הדמויות זו מזו (רימרמן, 1983). דמויות המצוירות בפרופיל, מעידות על התחמקות מקשיים ומבעיות. דמויות המצוירות חזיתית נוטות יותר למגע חברתי (אם כי שיטחי), הם תמימים וגלויים יותר.

אף גדול בציור מקובל כסמל של גבריות לעומת אף קטן המסמל ילדותיות. הדגשת השער מסמלת מאמץ ויכולת גברית ומתבטאת בכיסוי הראש בשער, בטיפול מוגזם בתסרוקת וכו'. ציור דמויות מקלות, מופיע בציורי ילדים אשר אינם מעוניינים לגלות את זהותם מחשש להסתבך (רימרמן, 1993). מקום וצורת הצבתו של הציור בגיליון מעידים על הדרך בה מתמצא הצייר בעולם הסובב אותו.

קולאז'

הקולאז' (הדבקה- בפירוש מצרפתית), היא כל תמונה העשויה הדבקות או חיבור של מגוון חומרים לרקע שטוח כמו בד או נייר. לפעמים נעשה קולאז' יחד עם ציור, צביעה או כתיבה. לאבחון באמצעות קולאז' התהליך או הסיפור חשובים לא פחות מהיצירה עצמה. לעתים לא עולה מהקולאז' דבר שניתן לעבוד אייתו, אך לפחות ניתנה לנער האפשרות לבטא את עצמו, להצהיר דבר או לפחות לשחרר את הדמיון.

הקולאז' משמש כהתנסות תחושתית והתבטאות ריגושית. חשוב שהמטפל יהיה נוכח בהכנה הקולאז' כדי לבדוק את דרך עבודתו של הנער. בסיום הקולאז' יש לשאול את הנער שאלות באשר לעבודתו, כדי להבין את כוונתו בהדבקה כל אחת מהתמונות. יש לבדוק את התמונות שבחר להציג (דמיוניות, מציאותיות, מעוותות וכו') ואת צורת הצגתן (המיקום בדף וכו'). במידה ומוסיף הנער מלל כתוב לקולאז', מעיד הדבר על הצורך שלו בשליטה על החומר שיצר (אוקלנדר, 1994).

דוגמאות מטיפול בנוער מנותק

נ. נער המטופל קרוב לשנה התבקש לצייר מפה משפחתית. הוא צייר את כל משפחתו בתוך הבית כשווא בחוף (דבר המעיד על שאנו קשור לבני משפחתו וחש מבודד). הוא התבקש להציג את עצמו ואת רצונותיו בעתיד באמצעות קולאז'. הוא הציג עצמים ולא דמויות והסביר שהוא אוהב שעונים ומכוניות (מעיד על חוסר יחס לעצמו ודימוי עצמי נמוך). באמצעות הקולאז' הביע נ. רצון להגיע לדברים מעבר ליכולתו כגון: להיות איש עסקים מצליח, נשוי לאישה יפה ולגור בדירה גבוהה המשקיפה לנוף יפה. הוא התעקש לכתוב את הדברים בקולאז' (צורך בשליטה על הדברים שאמר, או פחד שלא יובן).

ציור המפה המשפחתית והקולאז' העלו תכנים חדשים ומשמעותיים בטיפול ב-נ.

מ. נער המתקשה לשתף אותי בבעיותיו. הוא התבקש לתאר בקולאז' את משפחתו. בחיפוש אחר התמונות אמר שיכול להציג את עצמו כ"בננה חמודה ומתוקה" ושהיה רוצה להיות גבר חלומות כדוגמת הציפנדלייס. לבסוף גזר אמא דובה וילד דובי, וטען שהדובי מייצג את כל האחים (מראה שהאמא דומיננטית במשפחה). הוא הציג את עצמו באמצעות תמונה של אישה השופכת פופקורן על גבר (מראה שבחורות נתפסות בעיניו כשולטות, בדומה לאמו). השימוש בקולאז' סייע להיכנס לתכנים הבעייתיים בהם התקשה לשתף אותי בטיפול.

רשימת מקורות

שימוש באמצעים בלתי מילוליים בטיפול בנוער מנותק

אושרה שגיאה*

- אוקלנד, ו. (1994) אשנב לנפש, הוצאת נורד, חיפה.
גודנאו, ג'. (1979) ציורי ילדים. רפיס, תל אביב.
יפתח, א. (1992) לשרות עם המלאך. רשפים תל אביב.
ליברמן, מ. (1987) תרפיה באומנות לקבוצות. הוצאת אח, תל אביב.
רימרמן, י. (1983) אדם, משפחה וקבוצה בציורי ילדים ונוער. גומא, תל אביב.
רימרמן, י. (1993) הילד ניכר בציוריו. אוצר המורה, תל אביב.